

EEN CASCADE VAN CATASTROFES

Over *Dwalen in het antropoceen* van René ten Bos

Sinds maart 2017 heeft Nederland een nieuwe Denker des Vaderlands, René ten Bos (1959). Na Hans Achterhuis, René Gude en Marli Huijer is hij de vierde filosoof die geacht wordt deze pompeuze titel van een passende inhoud te voorzien; wat mij betreft is hij behalve verreweg de meest productieve en originele van de vier qua temperament en stijl ook de minst voor de hand liggende. Aan Ten Bos kleeft niets eerbiedwaardigs, niets representatiefs, niets van die ouderwetse, paternalistische, standbeeldwaardige allure die een Denker des Vaderlands met dank aan Rodin toch onherroepelijk uitstraalt.

De titel van zijn nieuwste boek, *Dwalen in het antropoceen*, laat daarover geen enkel misverstand bestaan. Dwalen is doelloos rondlopen, zwerven, je vergissen, falen zelfs, allesbehalve een activiteit die bij een zelfverzekerde gids past. Zelfverzekerdheid is ook wel het laatste wat je van Ten Bos kunt zeggen. Hij timmert niet eerst een stevig podium van axioma's in elkaar waarop zijn "zelf" kan schitteren en hult zich niet in professorale omslachtigheid, maar gaat meteen van start, *in medias res* zogezegd en dicht bij huis, met een verhaal over zijn vader zaliger en zijn eigen kindertijd. En alras ontpopt hij zich als een verteller die zijn lezers moeiteloos op sleeptouw neemt.

Ten Bos is afkomstig uit een gebied even ten zuiden van de Twentse stad Hengelo, een voormalige industriestad. Bij ongunstige wind stonk het in de woonwijken van de stad naar chloor, en in de gore smurrie van het Twentekanaal dreven dode vissen – een eerste kennismaking met de vervuiling en uitbuiting van de aarde, waar dit boek over gaat. Het antropoceen – de term is van de Nederlandse geoloog en klimaatwetenschapper Paul Crutzen – slaat op de situatie waarin de planeet aarde, tot nu toe schijnbaar als vanzelfsprekend aanwezig en onbepert belastbaar, verontrustende reacties begint te vertonen op de economisch gemotiveerde activiteiten van de mensheid, die, weten we sinds kort, “een cascade van catastrofes” veroorzaken: “de verzuring

Aan Ten Bos kleeft niets van die ouderwetse, standbeeldwaardige allure die een Denker des Vaderlands toch onherroepelijk uitstraalt

van de oceaan, de CO₂-emissies, de zeespiegelstijging, het uitsterven van soorten, de klimaatverandering, het mestoverschot”, et cetera.

De titel van het boek suggereert het al: het is onderweg geschreven, niet alleen bij wijze van spreken, maar letterlijk, grotendeels in de Trans-Siberië Express en in een hotel in Irkoetsk. Maar ook figuurlijk: het is geen verslag van een reiziger die bij aankomst een overzichtelijk en geruststellend verhaal kan vertellen over alles wat hij heeft gezien en meegemaakt, verre van dat. Hij behoort als filosoof ook niet tot een school of een richting – dat woord vervult hem regelmatig met afschuw – daarvoor is hij te ongedisciplineerd; eerder is hij een bricoleur, een denker die zijn materiaal overal vandaan haalt en daar ook op zijn eigen manier mee omgaat. Als dat alles eerder aan de werkwijze van een literaire schrijver doet denken dan aan die van een academische filosoof, is dat geen onjuist vermoeden, voor Ten Bos zijn die grenzen hinderlijk kunstmatig – terecht.

Anders dan in de academische mainstreamfilosofie van nu heeft Ten Bos geen afkeer van *grands récits*, integendeel zelfs, zijn grote verhalen zijn de extreem grote verhalen van de geologie. Daar gaat het niet om slingerbewegingen van decennia of eeuwen maar om letterlijk onvoorstelbare tijdsspannen. Adam en Eva zouden zesduizend jaar geleden hebben geleefd, dachten Bijbelonderzoekers tot in de achttiende eeuw, maar onderzoek naar fossielen en koralen leerde Sir Charles Lyell, voorloper van Darwin, dat het minstens om driehonderd miljoen jaar

Anthropocene, een onderwatersculptuur van Jason deCaires Taylor. © Sabam Belgium 2017

Ten Bos is een bricoleur, een denker die zijn materiaal overal vandaan haalt en daar ook op zijn eigen manier mee omgaat

moet gaan. “Fossielen (...) zijn, net als archeologische evidentie, niets anders dan Gods manier om het geloof van de gelovigen te testen” – met aforistische formuleringen als deze bewijst Ten Bos zijn literaire talent.

Onvoorstelbaar zijn niet alleen de geologische tijdsdimensies, maar evenzeer – Ten Bos maakt het met aanschouwelijke voorbeelden duidelijk – de uiterst complexe en gedifferentieerde samenhangen van de diverse ecosystemen; dat de klein- en groot-schalige vernietiging daarvan ooit door ingenieurs-

kennis hersteld kan worden is volgens Ten Bos, en ik ben geneigd hem bij te vallen, een technocratische en politieke illusie. Maar met de erkenning van die onvoorstelbaarheid betreden we als vanzelf het domein van de mythen (inclusief de religies) en in het verlengde daarvan de literatuur en de kunsten. *Dwalen in het antropoceen* wordt voorafgegaan door een fraai motto van Heine (Ten Bos had ook uitstekend terecht gekund bij Leopardi, Schopenhauer, Cioran, Lucebert of Claus), bevat een klein eerbetoon aan “de Twents-Nijmeegse” dichter H. H. ter Balkt, ontleent het begrip “pliocene wanhoop” aan een gedicht van de Tsjech Miroslav Holub, en, misschien belangrijker, behandelt lenige denkers die zich aan de stugge grenzen tussen de disciplines en de genres weinig gelegen laten liggen.

Dat betreft allereerst Maurice Blanchot, auteur van een paar verhalen en romans, maar ook grond-legger van de Franse discours-cultuur van de laatste

decennia, filosofische peetvader van Derrida en door Ten Bos opgevoerd als de “belangrijkste denker van de catastrofe”. Volgens Blanchot kent de catastrofe (door hem altijd “*le désastre*” genoemd en als synoniem van de Holocaust gebruikt) richting noch betekenis, zodat er strikt genomen helemaal niet over verteld kan worden. Maar zoals Sloterdijk de belangrijkste inspiratiebron was voor Ten Bos’ opzienbarende “geofilosofische geschiedenis” *Water* (2014), zo is toch niet Blanchot maar Michel Serres dat voor zijn nieuwe boek. Serres is net als Sloterdijk een catastrofedenker die zich in een uitgesproken literaire stijl uitdrukt. “De aarde manifesteert zich bij Serres nooit als een boek dat je moet lezen. De aarde is iets waar je beter naar kunt luisteren”, vat Ten Bos een recent boek samen. Serres’ uitwerking van die gedachte had hij kunnen vinden in het recente *Musique*, waarin hij God voorstelt als componist, de schepping als muziekstuk en de mens als *homo musicus*.

Serres is de scherpste criticus van het in moderne tijden nooit ter discussie gestelde idee dat de natuur iets is “zonder handelingsvermogen”. Ze zou geen subjectiviteit hebben en bijgevolg rechteloos zijn, voor mensen gemaakte wetten zouden op haar niet van toepassing zijn. Daarom pleitte hij al in 1990 naar analogie van het maatschappelijk verdrag van Thomas Hobbes voor “een contract met de natuur”, in de woorden van Ten Bos “een rechtsfilosofisch gedachte-experiment met hopelijk een dringend nodig pedagogisch effect”. Net zoals we ons in maatschappelijk opzicht niet straffeloos illegaal en impulsief ten koste van anderen kunnen verrijken, zo zouden we dat ook ten opzichte van de natuur niet mogen doen. Nodig is een verregaande terughoudendheid. We zouden moeten leren – en Ten Bos realiseert zich heel goed hoe problematisch die formulering is – “de dingen in de wereld te bezien vanuit de dingen in de wereld”.

Ten Bos is nieuwsgierig en leergierig, maar allesbehalve een domme discipel. Ook op Serres heeft hij de nodige kritiek. Serres generaliseert te veel, hij heeft het over “de mensheid in het algemeen” en “de natuur”. Het is dringend nodig die begrippen te differentiëren en te politiseren. Niet iedereen is in gelijke mate schuld aan en slachtoffer van de al plaatsvindende en nog te verwachten catastrofes. Natuurlijk komt ook Ten Bos niet met algemene oplossingen, sterker, hij wantrouwt “alle mensen die ons de richting willen wijzen” – let op het

generaliserende lidwoord “de”. Wel is het jammer dat hij op zijn essayistische dwaaltocht nergens, in het spoor van Musils overtuiging dat een utopie “geen doel maar een richting is”, kiest voor de al op talloze plaatsen ingeslagen weg naar specifieke praktische oplossingen.

Het labyrint waarin we zijn terechtgekomen vraagt zijns inziens allereerst “om geduld, scepsis en terughoudendheid”; tegelijk, voeg ik daaraan toe, is het zonneklaar dat de vrijwillige verbreiding van die eigenschappen onder brede lagen van de diverse bevolkingen hoogstens het onberekenbare resultaat kan zijn van uiterst traag verlopende politieke, economische en culturele veranderingen. Maar omdat de crisis zich in *alles* manifesteert, zijn er ook ontelbare aanknopingspunten om een begin te maken met die veranderingen. Voor de Denker des Vaderlands is er volop werk aan de winkel. Met dit boek heeft hij de verwachtingen hoog opgeschroefd.

CYRILLE OFFERMANS

RENÉ TEN BOS, *Dwalen in het antropoceen*, Boom, Amsterdam, 2017, 192 p.

NOOT

1. CYRILLE OFFERMANS, ‘De zieke zee. Geëngageerde filosofie van René ten Bos’, *Ons Erfdeel*, jg. 58 (2015), nr. 1, pp. 154-156.